

Fleisz János

Az erdélyi, partiumi és bánásági magyar sajtó helyzete a 19. század utolsó évtizedében (1890–1900)

Tanulmányom igyekszik pótolni azt a hiányt, amely a 19. század utolsó évtizede magyar sajtótörténetének elmaradt elemzése következtében alakult ki. Ennek okai jól ismertek, hiszen az akadémiai sajtótörténet csak 1892-ig jutott el,¹ más összefoglaló munkák pedig ezt az időszakot legfeljebb általános szinten érintik,² de például a 2016-ban megjelent kiemelkedő összefoglaló is főleg – a valóban mértékadó – 20. század eleji helyzetet elemzi.³ Magam már régebben is megpróbálkoztam a tárgyalt évtized mélyebb vizsgálatával, azonban elkészült kéziratom a sajtótörténeti kutatások közlésének egyik legnehezebb időszakában, sok kalandot átélve, tíz év elteltével, négyszeri átszerkesztés után, lerövidítve, tudományos apparátusának jelentős szűkítésével jelenhetett meg.⁴ Ez is vezérelt, amikor ezzel a témával jelentkeztem a konferenciára, illetve vállalkoztam utóbb a tanulmány megírására.

Az elemzés térben a Trianon által Romániához csatolt területek összességére vonatkozik, lehetőséget adva ezzel a későbbi összehasonlításokra és viszonyításokra. A történelem alakulása következtében létrejött kényszerű körülmények vetik fel, hogy e nagy területet (mintegy 103 000 km²), amely a történeti Erdélyen kívül magába foglalja a Partiumot és a Bánáságot, a sajtótörténet szempontjából egyben vizsgáljam. A tanulmányban az Erdély elnevezést folyamatosan erre a szélesebb értelemben vett területre értem.

A kutatás időben a 19. század utolsó évtizedére fókuszál, amikor az említett terület Magyarország része volt anélkül, hogy a kortársak a regionális különbségeket különösen hangsúlyozták volna, pedig az évszázados fejlődés során az egységes magyar nemzet szellemiségén belül számos sajátos jelleg alakult itt ki. A terület sajtótörténetének e szakaszát tehát a magyarországi írott sajtó keretein

¹ *A magyar sajtó története II/2. (1848–1892)*, főszerk. Szabolcsi Miklós, Bp., Akadémiai, 1985.

² Például KRISTÓF György, *Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalomváltásig (1867–1919)*, Különlenyomat a Magyar Könyvszemle 1938. évi 1. számából; ERŐSS Attila, *Gondolatok a sajtóról, 200 éves az erdélyi magyar újságírás*, Marosvásárhely, Custos, 1996; BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó története 1849-től 1948-ig = A magyar sajtó története*, szerk. Kókay György, Buzinkay Géza, Murányi István, Bp., MŰOSZ, 1998.

³ BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Bp., Wolters Kluwer, 2016.

⁴ FLEISZ János, *Az erdélyi magyar sajtó története 1890–1940*, Pécs, Pannónia, 2005.

DOI 10.17167/mksz.2023.3-4.549-564

belül követtem nyomon. A vizsgálat csak a magyar nyelvű sajtóra terjed ki, és nem foglalkozik a német, román vagy egyéb nyelven megjelent lapokkal.

A kutatás célkitűzése a tárgyalt terület három különböző régiójában működő magyar nyelvű sajtó általános vonásainak egységes megjelenítése. Módszertanilag egyebek között a kvantitatív és kvalitatív eljárást használtam, amelyeket kiegészítettem a statisztikai elemzésekkel. A fő hangsúlyt az adatokra és a forrásokra helyeztem, amelyek a tárgyilagos elemzés megalapozói. Nyilvánvaló: ahhoz, hogy részletes és mély elemzéseket tudjunk végezni, először szükséges ennek a sajtós térségnek a sajtóban elért teljesítményét egészében felmérni. E nélkül az utóbbi időben mind jobban szaporodó részkutatások eredményei kevésbé értelmezhetők. A sajtó a tárgyalt időintervallumban már fontos tényező volt, ezért történetének a megírása – bármilyen hálátlan feladat – szinte kötelességünk.

Az erdélyi, partiumi és bánásági magyar sajtó fejlődésének szakaszai

A sajtó fejlődéstörténetében viszonylag jól körülhatárolható szakaszokat különböztethetünk meg. Mint ismeretes, Erdélyben az első magyar hírlap 1790-ben jelent meg Nagyszebenben *Erdélyi Magyar Hír-Vivő* címmel. Ez volt a kezdet, amelyet azután több, rövid lélegzetű lapalapítás követett. Az első szakaszt általában az 1790–1848 közötti időszakra teszik, ezt akár az erdélyi magyar sajtó gyermekkorának is tekinthetjük. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc rövid felélénkülést eredményezett, de ez hamar kifulladt, emiatt a második, 1849–1867 közötti szakaszra a rövid életű kezdeményezések jellemzők.

Az 1867-es kiegyezés minden szempontból új fejezet kezdetét jelentette, amikor a nagyobb erdélyi városok rendre megindították lapjaikat. Az 1867–1880 közötti időszak megalapozta a fejlődést, az 1880–1890-es évek pedig ebben a térségben is a sajtó átalakulását hozták. A terület újságírása azonban igazi arculatot a 19. század utolsó évtizedében kapott. Az ötödik időszak 1890 és 1900 között a modern erdélyi sajtó kiépülésének a szakasza. Ekkor alapozódott meg az a fejlődés, amely által a sajtó a 20. század elején mind mennyiségileg, mind minőségileg eléri a csúcsteljesítményt.⁵

⁵ Természetesen a szakirodalomban találkozunk ettől eltérő korszakolással is, de a kutatott térség szempontjából ez tűnt a legelfogadhatóbbnak. Az 1900 utáni időszakot, bár szervezen kötődik, már nem érinti a tanulmány. Erre ld: FLEISZ János, *Fejezetek az erdélyi magyar sajtó történetéből, Fejlődési szakaszok és törekvések 1900–1950 = Az aradi Kölcsey Egyesület évkönyve 2019–2021*, szerk. Berecz Gábor, Fekete Károly, Piroska Katalin, Piroska István, Arad, az aradi Kölcsey Egyesület, 2021, 157–199.

Általános helyzet a 19. század végén

Az 1867. évi kiegyezés helyreállította az alkotmányos életet és hozzájárult a magyar polgári fejlődés felgyorsulásához. A kiegyezés után a magyar sajtó viszonylag rövid idő alatt korszerűsödött és mind jelentősebbé vált. A 19. század utolsó évtizedei általában is nagyarányú átalakulásokat hoztak az európai sajtó történetében, ennek részese volt a magyar sajtó is. A századvég magával hozta a gazdasági fellendülést és az általános fejlődést, amelyek felgyorsították a magyar hírlapkiadás kiépülését. Ennek a felzárkózási folyamatnak volt a részese az erdélyi magyar sajtó is. A tárgyalt térség gazdasági helyzete azonban nem volt mentes hátrányos tényezőktől. Néhány nagyobb várost, illetve fejlettebb vidéket kivéve az itteni haladás nem érte el az országos átlagot. Erdély sem az iparosítás, sem pedig a közlekedés szempontjából nem tartozott a fejlett országrészek közé. Amíg a Partiumban és a Bánásban lévő néhány város és terület számára a dualizmus és különösen a századforduló időszaka a kapitalista fejlődés leggyorsabb és leggazdagabb szakaszát jelentette, addig a keleti és délkeleti részeken – a haladás tényezőinek kétségtelen jelenléte mellett – állandósult a gazdasági elmaradás. Egészében véve mégis a polgárosodás volt a jellemző. A fejlődő gazdasági, társadalmi élet mellett fontos tényező volt a politika, és a dualizmus rendszerében a belpolitika megszilárdulása az 1870-es években ugyancsak kedvező következményekkel járt. Magyarországon és nagyrészt Erdélyben is európai típusú fejlődés zajlott le; persze a haladás ütemében lényeges eltérések érvényesültek, ami folyamatosan éreztette hatását.

Az általános fejlődés következtében nőtt a lakosság kulturális és művelődési színvonala. Az 1890-es évet véve alapul megállapíthatjuk, hogy az írni-olvasni tudás szempontjából Erdély megyei közül csak néhány közelítette meg a magyarországi átlagot, a többség alatta maradt. Ellenben jóval túlszárnyalták azt a nagyobb városokban: e tekintetben Nagyvárad és Temesvár állt az élen, ahol a lakosság közel kétharmada tudott írni és olvasni. 1900-ig ez az arány tovább növekedett, megközelítve az említett két városban a 70%-ot, de addigra Kolozsváron is meghaladta a 63%-ot.⁶ Lebontva ezeket az adatokat a nemzetiségek szintjére, szembeötlő, hogy az írni-olvasni tudás a németeknél volt a legmagasabb, majd a magyarok, végül a románok következtek.

A sajtó fejlődésében egy másik meghatározó tényezőnek általában az értelmiségnek a kereső népességen belüli megfelelő arányát szokták tekinteni. Bár a szélesebb értelemben vett Erdélyben ez az arány sem túl magas, azonban a nagyobb városokban számottevő. Ezen a téren 1900-ban Kolozsvár és Nagyvárad állt az élen egyaránt 10,1%-kal.⁷ Egészében véve tehát fennálltak a térségben a sajtó

⁶ Ez azért meghaladta a korabeli országos átlagot, amely 1900-ban 61,4% volt. *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1911*, Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912, 26.

⁷ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, Hatodik rész, Végeredmények összefoglalása*, Bp., Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1920, 309.

kialakuláshoz és terjedéséhez szükséges tényezők, amelyek a legjobb arányokat a nagyobb városokban érték el.

A sajtó korabeli fejlődését befolyásolták a sajtójog rendelkezései. Így a hírlap-irodalom alakulására nagy hatással volt az 1848. évi XVIII. törvénycikkely ama rendelkezése, amely eltörölte a cenzúrát. Az erdélyi magyar sajtóra nézve az alkotmányosság helyreállítása és a sajtószabadság életbeléptetése mellett az unió megvalósulása is kedvezően hatott. Ezek következtében alakult ki és fejlődött a dualizmuskori újságírás hálózata. Politikával foglalkozó időszaki lap megindítása óvadék letételéhez volt kötve, így a lapindítás elég költségesnek számított. Időszakunkban tehát a sajtó rendezett jogviszonyok között jelent meg, ami ugyancsak serkentőleg hatott a fejlődésére. Az írott sajtó mint a modern tömegkommunikáció első eszköze a közlekedés felgyorsulásával, a művelődés terjedésével együtt valamennyi társadalmi réteg gondolkodásmódját, sőt egész életmódját is befolyásolta, alakította.

Régóta ismeretes, hogy a sajtó állapota, helyzete, hangja és színvonala tükrözi a korabeli társadalom képét. Ez vonatkozik persze az erdélyi magyar újságírásra is, amelyet szükséges elhelyezni a korabeli magyar időszaki sajtó keretein belül. Ez főleg két kérdést vet fel: egyrészt milyen volt az erdélyi újságírás viszonya a fővárosihoz, másrészt pedig az egész ország vidéki magyar sajtójához?

A magyar sajtóélet, hasonlóan a politikai és gazdasági élethez, erősen központosított módon fejlődött a kiegyezés után. A fontosabb sajtóintézmények Budapesten összpontosultak, ide gyűltek az országból a legtehetségesebb újságírók, írók, költők. Emiatt a főváros hatalmas mennyiségi és minőségi fölényre tett szert. A 19. század végén a budapesti sajtó gyors gyarapodásával, illetve a vidéki lapok számának jelentős növekedésével a közgondolkodás állandó témájává vált a főváros és a vidék, ezen belül a fővárosi és a vidéki újságírás közötti viszony. A vizsgált térségben a kiegyezéstől kezdve a nagyobb városok szinte egymással versenyezve indítják meg lapjaikat. A kisebb lapok eleinte nem annyira az eladott példányszámaikból éltek, mint a szerkesztő számára nyújtott előnyökből. Az írások tartalmát gyakran a fővárosi lapokból „ollózták” ki. Az országos politikára nem volt különösebb befolyásuk, ez a főváros előjoga volt. Természetesen, mint a vidéki sajtó általában, az erdélyi sem „lehetett olyan, mint a fővárosi”, de azért az a vélekedés túlzás, miszerint a fővárosban „csinálják az újságot, vidéken csak másolják”.⁸

A vidéki lapok számának növekedését bizalmatlanul fogadta a fővárosi sajtó, amely féltette az egyeduralmát. A korabeli kritika úgy tartotta, hogy a szabályt erősítő kevés kivételtől eltekintve a vidéki sajtó általában igen alacsony színvonalon állt. Szintén bekerült a köztudatba, hogy egy vidéki újság nem is lehet igazán jó, hogy művelt ember nem csak vidéki lapot olvas. E helyzet oka az ország sajtóságos kulturális állapotában gyökerezett. Budapest a szellemi élet abszolút

⁸ A kérdéskörhöz ld. LENGYEL Ernő, *A vidéki sajtó szociológiájához, Különlenyomat a „Renaissance”-ból*, Bp., 1910; ÚJVÁRY Péter, *A fővárosi sajtó és a vidéki sajtó = Budapesti Újságírók Almanachja*, Bp., k. n., 1911, 75–78.

központja volt, s bármilyen összehasonlítás a többi nagyobb várossal szinte felfoghatatlanul nagy különbségeket mutatott. Persze teljesen figyelmen kívül hagyni a vidéki újságírást sem lehet. A vidéki sajtó hátránya a gazdasági és szociális viszonyokon alapult, de különböző, az információk megszerzése terén jelentkező nehézségek is fokozták ezt, arról nem beszélve, hogy vidéken drágább volt még az újság előállítás is. A lap egzisztenciája itt nagyobb mértékben függött az előfizetők számától, amely erősen hullámzó volt. Ugyanakkor a vidéki lapoknak meg kellett küzdeniük a budapestiekkel, amelyek a jobb vidéki terjesztés érdekében hírlapkézből szolgáltatót szerveztek. Ez 1900-ban országosan már harminchat helyen működött, és a nagyobb erdélyi településeket is érintette.⁹

Összességében azonban a vidéki és a fővárosi sajtó közötti, kezdetben számottevő színvonalbeli különbség lassanként, évről évre csökkent. Egyes nagyobb lapok mind anyagiakban, mind szellemiekben egyre jobban megerősödtek, és időszakunkban a helyi közönség inkább már a helyi lapokra fizetett elő és – legfeljebb – járatott még egy fővárosi lapot is. Bár a 19. század végén Erdély nagyvárosaiban már több színvonalas napilap és mind nagyobb számú időszaki lap jelent meg, egyik sem tudott közülük igazán regionális sajtócentrummá válni, s ez Kolozsvárra is érvényes, amely – legalábbis a történeti Erdély szintjén – fővárosi babérokra tört. Jellemző volt, hogy az erdélyi városokban, nagyon ritka kivételtől eltekintve, nem olvasták a környező városok lapjait, illetve az jóformán nem is fordult elő, hogy bármely vidéki lapnak fővárosi előfizetője lett volna, nem is beszélve a külföldi olvasókról. Tehát e térségben a lapok általában megelégedtek a helyi, illetve a megyei olvasóközönség kiszolgálásával, csak néha próbálkoztak meg a környező megyék és városok olvasóihoz szólni, de országos nyilvánosságra lényegében egyik sem törekedett. Ennek a sajtónak azonban a lokális jelleg ellenére is fontos helye és szerepe volt.

A szélesebb értelemben vett erdélyi sajtó 1890-ben már évszázados múltat és jelentős számadatokat mondhatott magáénak. Akkor összesen 28 helységben 77 különböző sajtótermék jelent meg, ami a korabeli magyarországi időszaki sajtó 12,1%-át tette ki, az összes helységek számának pedig 19,1%-át. 1895-ig nem történt lényeges változás. Akkor összesen 32 helységben 89 különböző sajtótermék jelent meg, ezzel a korabeli magyarországi időszaki sajtó 11,1%-át, az összes helységek számának pedig 22,0%-át képviselték.¹⁰ Szembetűnik, hogy a mennyiségi növekedés az első öt évben még lassú, inkább az előző évtized ütemét idézi, hiszen 1895-ig a gyarapodás csak 12 lap, vagyis 16%. Egy inkább átmeneti jellegű

⁹ BUZINKAY 2016, i. m. 243.

¹⁰ Az adatokat a következő források alapján számítottuk ki: SZINNYEI József, *A magyar hírlap-irodalom 1890-ben = Vasárnapi Újság*, 1890. február 2., 77–82; Uő, *A magyar hírlap-irodalom 1895-ben = Magyar Könyvszemle*, 3(1895), Melléklet, 1–28; Uő, *A magyar hírlap-irodalom 1900-ban = Magyar Könyvszemle*, 9(1901), Melléklet, 1–26. Ld. az 1. sz. táblázatot is. Ezekben a számok esetenként eltérhetnek a feldolgozási szempontok, illetve a következtetések miatt, de így is az egyetlen megbízható útmutatónak tekinthetők. Ezzel kapcsolatban ld. BEZECZKY Gábor, *Szinnyei József és a hazai hírlap-irodalom = Magyar Könyvszemle*, 137(2021), 367–380.

1896-os év után, 1897-től kezdve a növekedés jóval dinamikusabbá válik, és már a 20. század eleji lendületre hasonlít. Ennek eredményeként 1900-ig a terület időszaki sajtókiadványainak száma negyvennel emelkedik, ami tekintélyes 45%. 1900-ban összesen 41 helységben 129 különböző sajtótermék jelent meg, ezzel a korabeli magyarországi időszaki sajtó 11,7%-át tették ki, a helységek számának százalékos aránya nem változott lényegesen.¹¹ Ha a vidéken megjelenő összes magyar sajtó keretében próbáljuk elhelyezni az erdélyi lapkiadást, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy itt is megállja a mennyiségi összehasonlítást. Míg 1890-ben az összes vidéki sajtótermék alig több mint egyötöde, 21,93%-a jelent meg Erdélyben, addig 1895-ben már a 23,8%-a. Ez 1900-ban lényegesen nem módosul, a 24,2% pedig azt jelenti, hogy közel minden negyedik vidéki lap Erdélyben jelent meg!¹²

Kiállja lényegében a 19. század végén ez az újságírás a minőségi összehasonlítást is. Az erdélyi nagyvárosok legjobb lapjai alkalmanként megközelítették a fővárosi színvonalat, s az egész vidéki sajtó számára mértéket jelentettek, hiszen, ha az ország legnagyobb vidéki sajtócentrumairól volt szó, az erdélyi nagyobb városok mindig helyet kaptak a többi központ mellett, mint Szeged, Győr, Pécs, Kassa, Debrecen, Pozsony. Annyi bizonyos, hogy ez az időszak mind a fővárosi, mind a vidéki sajtó szempontjából fontos fejlődési szakasz volt. Az viszont tény, hogy a kisvárosokban megjelenő lapok szempontjából a lemaradás a fővároshoz képest növekedett, de az is, hogy a nagyobb városok vezető sajtószervei, amelyek igyekeztek folyamatosan átvenni a fővárosi módszereket és eredményeket, növekvő színvonalat értek el.

Az újságírás jellegzetességei

A 19. század utolsó évtizedében a szóban forgó területen az időszaki sajtó szempontjából négy nagyobb város dominált: a történeti Erdélyből Kolozsvár, a Partiumból Nagyvárad, a Bánságból Temesvár, a két utóbbi régió találkozásánál pedig Arad. Ezekben volt a legnagyobb a lakosság, s tekintélyes számú iparral és kereskedelemmel foglalkozó polgárral rendelkeztek. Az írni-olvasni tudás aránya magas volt, a kulturális színvonal közelített a fővárosihoz. E városokat összekötötte a társadalmi szerkezet némi hasonlósága és az olvasóközönség műveltsége. Időnként a népszerű napilapok és hirdetési lapok átlépték e városok és a környező vármegye határait, ezzel is kimutatva e régiók viszonylagos társadalmi és kulturális össze-

¹¹ SZINNYEI 1901, i. m. Adataink nem erősítik meg Kristóf Györgynek a csak a történeti Erdélyre vonatkozó következtetését, miszerint az ottani hírlapírás lassú, de biztos térvészést követhetjük nyomon a 19. század utolsó részében és a 20. század elején. Ld. KRISTÓF 1938, i. m. 45.

¹² Kristóf György folyamatosan foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy egészséges vagy kóros jelenség volt-e az erdélyi sajtó kiugró növekedése. Adataink azt bizonyítják, hogy a 19. századi számbeli fejlődés sok szempontból hasznos volt, és inkább csak a 20. század első évtizedében végbe ment kiugró gyarapodás hozott magával kóros jelenségeket is. KRISTÓF 1938, i. m. 50.

tartozását. Az időszakunkban magasabb szintre törő napi- és hetilapok közül több már az 1880-as években is megjelent. A következő két évtizedben csak néhány nagyobb város lapja tudott jelentősebb színvonal-emelkedést elérni, ezeknek az orgánumoknak fontos szerep jutott a helyi közvélemény formálásában.

Az erdélyi magyar újságírás kezdetektől fogva az egyetemes magyar élethez igazodott, ennek vette át a lüktetését, eredményeit, gondjait. Természetesen ez nem járt a történelmileg kialakult helyi jellegzetességek feladásával. A pártpolitika mellett a nemzeti kérdés kapta a helyi híreken kívül a legnagyobb teret, különösen azokban a városokban, ahol a lakosság nemzetiségi szempontból vegyes volt. Mivel a középosztály nem bizonyult túl erősnek, az olvasóközönség sem mutatott homogén képet.

A legelevenebb sajtócentrumnak Kolozsvár számított, az egész időszakban vezető szerepet játszott a lapok számát és jellegét illetően. Ha az egyes városok írni-olvasni tudó lakosságát vesszük alapul, az összes sajtótermékkel való ellátottság szempontjából 1900-ban is Kolozsvár állt a legjobban, megelőzve Nagyváradot. A politikai napilapokkal való sajtóellátottság szempontjából viszont Nagyvárad volt az első Kolozsvár és Arad előtt.

Mennyiségi szempontból tehát Kolozsvár végig egyértelműen dominált, viszont a nehezebben megfogható minőségi szempont szerint a 19. század végén Arad, Nagyvárad, Kolozsvár és Temesvár volt a sorrend.¹³

A politikai napilapok viszonylag nagy száma különösen szembetűnik. Így 1890-ben, Erdélyben 10 politikai napilap volt (Kolozsvárt 4, Aradon 3, Nagyváradon 2, Temesvárt 1), ez a szám 1895-ig nem változott, de 1900-ra 14-re emelkedett. (Nagyvárad 4, Arad 3, Kolozsvár 3, Marosvásárhely 2, Temesvár 1, Brassó 1). Ez a Magyarországon megjelenő összesen 57 politikai napilap 24,5%-a, míg a vidéken megjelenő 35-nek a tekintélyes 40%-a.¹⁴ Bár számuk növekedett, arányuk az összes időszakos lap között az évek során csökkent: 1890-ben még 13,0% volt, 1900-ban már csak 10,9%. Ez egyébként megfelelt az országos trendnek is.¹⁵

Az erdélyi sajtó egészét elemezve feltűnik a fokozódó decentralizáció. Míg 1890-ben, mint láthattuk, összesen 28 helységben jelent meg magyar nyelvű hírlap vagy folyóirat, addig 1895-ben 32-ben, 1900-ra pedig ez a szám 41-re emelkedett. Mindez azt bizonyítja, hogy időszakunkban már létrejött a terület nagy részét lefedő erős sajtóhálózat. Azonban ezt nagy színvonalbeli különbségek is jellemezték. A kisebb városok gyakran „egyszemélyes” lapjai és a nagyobb városok újságírása között jelentős szakadék tátongott, mind az előállítás technikai, mind pedig szakmai lehetőségei között.

¹³ A minőségi sorrend megállapításánál tíz fő kritériumon alapuló ordinális skálát használtam. Megjegyzendő viszont, hogy az 1900-tól az első világháborúig terjedő időszakban minőségi szempontból Nagyvárad, Arad, Kolozsvár a sorrend, hogy Trianon után Kolozsvár egyértelműen az élre álljon.

¹⁴ SZINNYEI 1890, i. m.; UÓ, 1895, i. m.; UÓ, 1901, i. m.

¹⁵ BUZINKAY 2016, i. m. 233.

Az erdélyi újságírás másik sajátossága a növekvő differenciálódás. A számos újonnan induló lap között mind többféle típust találhatunk. Időszakunk lényegében Erdélyben is a polgári politikai sajtó fellendülésének számít. A legnagyobb súllyal a politikai lapok rendelkeztek, annak ellenére, hogy a korszak politikusai a hírlapoknak ekkor még nem szántak különösebb közvélemény-formáló és mozgósító szerepet. Főleg két válfaja terjedt el: a politikai hetilapok és a politikai napilapok. 1880-ban Erdélyben összesen még csak 6 politikai napilap volt, de 1900-ra széles napilap-hálózat jött létre. A vidéki sajtóközpontok között az 5 napilappal vezető Debrecen mögött, 4 egyszerre megjelenő újságjával Nagyvárad következett (*Nagyvárad, Nagyváradai Napló, Szabadság és Tiszántúl*), majd Szegeddel holtversenyben Kolozsvár (*Ellenzék, Magyar Polgár, Újság*) és Arad (*Arad és Vidéke, Aradi Friss Újság, Aradi Közlöny*) alkotta a vidéki élmezőnyt. Marosvásárhelyen (*Egyenlőség és Székely Ellenzék*) két politikai napilap is létezett, de ezek kevésbé voltak maradandóak. Temesváron (*Délmagyarországi Közlöny*) és Brassóban (*Brassói Lapok*) viszont csak egy, de ezek folyamatosan megjelentek és növekvő súllyal rendelkeztek. Szatmárnémetiben nem volt politikai napilap, viszont itt működött az egyik legjelentősebb hetente többször megjelenő, nagy múltú lap, a *Szamos*.¹⁶

A politikai hetilapok helyenként hetente kétszer vagy akár négyszer is megjelentek, pótolni igyekezve a napilapok hiányát. Számuk lényegesen emelkedett: 1890-ben 6, 1900-ban 14 volt. A hetilapok híven követték az országos politika irányváltoztatásait, de alkalmanként a napilapokra is jellemző, jellegzetesen erdélyi ellenzékiiséget érvényesítették. Általában csak kimondottan helyi jelentőséggel rendelkeztek. A legelterjedtebbek a törvényhatósági joggal felruházott városokban, valamint a Székelyföldön voltak. 1890-ben a kézdivásárhelyi *Székelyföld*, valamint a Brassó háromszor, míg a sepsiszentgyörgyi *Székely Nemzet* hetente négyszer jelent meg. Ez utóbbi közelítette meg legjobban, mind terjedelemben, mind tartalmi szempontból a napilapok nivóját.¹⁷

Jóval többen voltak a korabeli besorolás szerint a vidéki lapok nem politikai tartalommal: ezek száma 1890-ben 24, 1895-ben 27 volt, majd 1900-ban 35-re emelkedett.¹⁸ Mivel ezek legtöbbször olvasóik kizárólagos olvasmányai voltak, egészében szolgálták a kultúra emelkedését. Egy részük nem is az előfizetőkből élt, hanem a szerkesztő által megszerzett előnyök által létezett. A közönség iskolázatlansága folytán néha a legjobb indulat mellett sem tudtak mély hatást gyakorolni. Ezekon kívül elterjedtnek számítottak a társadalmi és vegyes tartalmú, valamint az egyházi és iskolai lapok, de a szaklapok és a folyóiratok is mind nagyobb teret kaptak. Utóbbiak voltak, a nem politikai vidéki lapokkal holtversenyben, a legnagyobb számban: 1890-ben 21 folyóirat létezett, 1900-ban pedig már 35-öt jegyeztek fel. Nagyon gazdag és változatos kínálat alakult ki, a vizsgált területen jelent meg az összes vidéki folyóirat közel egyharmada. A fő központ Kolozsvár volt, ahol 1900-ban egyszerre 12 folyóirat is megjelent, amellyel országosan Bu-

¹⁶ SZINNYEI 1901, i. m.

¹⁷ SZINNYEI 1890, i. m.

¹⁸ SZINNYEI 1890, i. m.; Uő, 1895, i. m.; Uő, 1901, i. m.

dapest után a második legjelentősebb centrumnak számított. Gyengébben voltak képviselve a szépirodalmi és a humorlapok.¹⁹

Az erdélyi időszaki sajtó a változatosság mellett nem volt mentes az ellentmondásoktól sem. Ez részben abból eredt, hogy heterogén közönséghez szólt. Érdemei közé tartozott viszont a nemzet nagyjai kultuszának a fenntartása, a közművelődési mozgalmak előmozdítása. A közügyek általában nagyobb jelentőséget kaptak, tükrözve a belső Erdély sajátos jellegét. A kormánypárt lapjai rendszerint egyben a helyi törvényhatóság vezetőinek a támogatói is voltak, míg az ellenzék lapjai általában a kormánnyal együtt a helyi hivatali nagyságokat is támadták. A kisvárosokban az országos érdekű események mögött gyakran helyi személyi érdekek húzódtak meg, és az itteni olvasó főleg a helyi eseményekről akart tájékozódni. Amikor egy városban több politikai lap jelent meg, akkor lehetőség nyílt a politikai polarizációra, általában egyszerű felállásban: egy kormánypárti és egy ellenzéki hangvételű lap jött létre. Az erősebb színezetű politikai napilapok Erdély nagyvárosaiban fejlődtek ki. Ahol mindössze egy ilyen jellegű lap létezett, ott általában a kormányt támogató, mérsékelt ellenzéki politikát képviseltek.

A több és huzamosan megjelenő napilappal rendelkező Nagyváradon a politikai polarizáció már inkább kifejtette hatását. Az 1870-ben elinduló *Nagyvárad* független irányú, a politika határozott és tökéletes kizárásával, a város szellemi és anyagi érdekeit kívánta szolgálni. Mellette az 1875-ben keletkezett *Szabadság* a nagyváradi és Bihar vármegyei szabadelvű párt hivatalos közlönye lett. Később „Tiszáék házi újságjának” is nevezték. A *Tiszántúl* pártonkívülinek vallotta magát, de főleg az egyházi érdekeket képviselte. A *Nagyváradi Napló* is független irányú napilap volt, amely a radikális polgári körök nézeteit érvényesítette, később a szociáldemokrata értelmiség is hallatta benne a hangját. Jellegüknél fogva, rövidebb szakaszokat leszámítva, a nagyváradi sajtóban folytatott pártcsatározások nem lépték túl az egészséges kereteket.

Aradon a hosszabb ideig fennmaradt és korszakunk idején is létező *Alföld* a nemzeti párt orgánuma lett, de politikai elszürkülése megszűnéséhez vezetett. Az *Arad és Vidéke* a régi függetlenségi párt sajtóorgánumaként keletkezett és az is maradt. Az *Aradi Közöny* volt nagy ellenfele, amely kezdetben a régi szabadelvű párt lapja volt, később pártonkívüli lett, majd a munkapárt szolgálatába állt. A pártszempont érvényesülése nem mindig zárta ki a tárgyilagosságra való törekvéseket.

Kolozsváron ugyan kevesebb hosszú életű állandó napilap működött, mégis a pártcsatározásokra itt találjuk a legjobb példát. A legtovább az *Ellenzék* jelent meg, amely a függetlenségi ellenzék erdélyi csoportjának elkülönülését jelentette, és eleinte az Ugron Gábor vezette szervezet orgánuma volt. Már a megjelenését is ellenségeskedés kísérte: a kormánypárti *Kelet* forradalom szításával vádolta, a hajdani balközép *Magyar Polgár* pedig a függetlenségi eszmét féltette tőle. Az *Erdélyi Híradó* a nemzeti párt politikáját támogatta, míg a *Magyarság* szókimon-

¹⁹ Uo.

dó, magát függetlennek tartó politikai lap volt.²⁰ Megállapítható tehát, hogy a politikai pártcsatározások a szélesebb értelemben vett Erdélyben is jelen voltak, de persze a fővárosi szintet nem érték el. A tipikusan erdélyi ellenzéki még sokszor a kormánypárti lapokban is érezhető volt. A politikai kötöttség gyakran gátolta egyes lapok fejlődését, mégis a legmagasabb nívót Erdélyben is a politikai napilapok érték el.

A 19. század utolsó évtizedében a térségben is fel lehet fedezni a tömegsajtó egyes jellegzetes vonásait, bár ez a folyamat csak a következő időszakban bontakozik ki. A napisajtó lassú átforgalmazása szintén tetten érhető: ebben a sajátos térségi identitás keresése is közrejátszott, ez azonban eltért a három régió viszonylatában és nem mindig történt meg a szükséges iramban. Ugyanakkor az újságok általános színvonala a vizsgált térségben is lényegében a befogadó társadalom tükröképét adta. Az újság a nagyobb városokban lassan, de biztosan napi szükségletté vált, kialakult egy olyan olvasói réteg, amely elvárta, hogy a világban végbemennő és a helyi eseményekről egyaránt informálják. A lapok a polgári értékrendet terjesztve kezdtek jobban részt vállalni a közösség problémáinak megoldásában, egyben társadalom- és közösségszervező szerepet vállaltak.²¹ A nemzeti öntudat formálásban is részt vállaltak, őrizték a magyar múlt országos és helyi hagyományait, illetve megjelenítették ezeket a szimbolikus térben.

A lapok tartalmi szempontból sok hasonlatosságot mutattak. A „lap zászlójának” is nevezett vezércikk a nap legfontosabb, főleg politikai mondanivalóját volt hivatva összefoglalni. Ebben persze lényeges különbség volt a kormánypárti és az ellenzéki újságok között. A kormánypártiak a politikai cikkeket általában a miniszterelnökség sajtóirodájából kapták, esetleg más lapból vették át. Elfordult, hogy csaknem mindegyik lap ugyanazt a vezércikket közölte, csak a legszínvonalasabb politikai napilapoknak sikerült folyamatosan eredeti vezércikkel szolgálni. Az ellenzéki lapok vezércikkeit inkább helyileg készítették. Ezek hullámszó szintűek voltak. Egyes erdélyi lapok azonban eredetiségben és széles látókörben néha nagyobb hozzáértésről tettek tanúbizonyságot, mint sok budapesti lap vezércikke. Ebben a vonatkozásban főleg az *Aradi Közlöny*, az *Ellenzék*, a *Nagyváradi Napló* tűnt ki. Erdélyben a politikai és gazdasági vezércikk mellett igen elterjedt volt – érthető okokból – a nemzetiségi ügyet taglaló vezércikk. Ez a temesvári *Délmagyarországi Közlönyre*, valamint a *Brassói Lapokra* volt különösen jellemző.

A vezércikk alatt rendszerint a tárca húzódott. A gyengébb lapoknál ez a rovat kimondottan a színvonal-nélküliséget és a naivitást testesítette meg. A 19. század utolsó éveiben a tárca és a tárcaíró rangja sokat emelkedett. Az erdélyi nagyvárosok újságírására jellemző volt, hogy általában eredeti tárcát kínáltak olvasóiknak, és igyekeztek rendszeresen elismert szerzőket felkérni. A fontosabb lapok támogatták a helyi irodalmi társaságok működését és az egyéb irodalmi és művészeti

²⁰ FLEISZ 2005, i. m. 19.

²¹ A kérdéskör nagyobb távlatokban való elemzésére ld. LIPTÁK Dorottya, *Az újság és a közön-ség kapcsolata a 19. század végi Közép-Európában = Magyar Média*, 2(2001), 2, 16–41.

mozgalmakat is. A tárcarovat végig népszerű volt és sokan olvasták. A legjobb tárcarovattal rendelkező lapok közül a *Nagyvárad*, az *Ellenzék*, az *Aradi Közlöny* és az *Újság* említhető.

A helyi informatív tudósítás és a riport eleinte nem kapott elsőrendű szerepet. Helyenként a *Hírek* rovat is aránytalanul rövid volt, és inkább a kötelező *Személyi Hírek*, *Népességmozgás* vagy egyéb hasonló tartalmakra korlátozódott. A legnagyobb terjedelmű és leggazdagabb *Hírek* rovatot a *Délmagyarországi Közlöny*, az *Arad és Vidéke*, valamint a *Nagyvárad* közölte. Valódi riport csak a legjobb és technikailag igényesen készített aradi, nagyváradi, kolozsvári és temesvári lapokban volt található. Ez azzal is magyarázható, hogy kevés lap rendelkezett ügyes munkatársakkal, vagy helyben nem történt semmilyen különös figyelmet érdemlő esemény, illetve egyes helyeken sok mindent meg sem mertek írni. Jellemző volt természetesen ebben a térségben is a sajtó eseményekhez való kötöttsége. Olyan egységes tipológiát kidolgozni, amely akár csak nagy vonalakban is képes igazodni a korabeli sajtóorgánumok tartalmi struktúrájához, rovataihoz, műfajaihoz és témáihoz, csaknem képtelenség. Annyi azonban nyilvánvaló, hogy a fontosabb műfajok különböző súllyal, de mind megtalálhatók a korabeli erdélyi sajtóban. Képzőművészeti vagy könyvkritika még csak helyenként jelent meg, ellenben igen elterjedt volt a színházi kritika, amely csak részben vállalta a közönség irányítását, de állandóan elevenen tartotta az érdeklődést, amivel végül is hozzájárult a színházi ízlés csiszolásához. A sajtógrafika időszakunkban meglehetősen ritka. A hirdetésekben már régebben megjelentek rajzok vagy fényképek, de a laptestben ez még jóformán teljesen hiányzott.²²

A lapok formátuma különbözött, nagy lepedőformától az úgynevezett berlini kis formátumig terjedt. Tördelésük három- és öthasábos között váltakozott. Rovatolásuk nagyon hasonló, bár volt, ahol nem alakult ki erős elhatárolás. A hírlapi stílus még elég képlékeny, s sokáig jellemző maradt a hírlapi névtelenség is. A terjedelem kezdetben általában 4–6 oldal volt, majd 8, amelyből az utolsó oldalakat a hirdetéseknek szánták. Később a 12–14–16 oldal vált gyakoribbá. A vasárnapi és ünnepi számok általában lényegesen nagyobb terjedelemmel rendelkeztek, igaz, a hirdetések is nagyobb helyet foglaltak el ilyenkor. A leghosszabbak az aradi lapok voltak, de a többi nagyobb sajtócentrum is hasonlóan teljesített.

A nyomdák száma folyamatosan nőtt: 1900-ban a legtöbb Temesváron volt (17), utána Nagyvárad (13), Arad (10) és Kolozsvár (8) következett.²³ Ezek megfelelő kapacitással rendelkeztek egy fejlett sajtóhálózat kialakulásához. Időszakunk elején a nyomdatechnika még eléggé visszamaradott, azonban a nagy hagyományokkal rendelkező központok igyekeztek betölteni hivatásukat. Kisebb teljesítő-képességűek voltak, mint a fővárosiak, de később Erdélyben is megindult a szedőgépek tömeges használata. A lapkiadás egyéni vállalkozás volt, lapot adott ki szerkesztő, nyomda, lapvállalkozó, politikai párt, egyesület.

²² Vö. FLEISZ 2005, i. m. 21.

²³ SZINNYEI József, *A hazai nyomdák 1900-ban = Magyar Könyvszemle*, 9(1901), 2, Melléklet 1–16.

Az újság szerkesztése is korszerűsödött. A nagyobb lapoknál felelős szerkesztő is dolgozott. Az érkező anyag szelektálása és tálalása a szerkesztő feladata volt. Az idők során a lapoknál mind nagyobb számú újságírói gárda gyűlt össze. Országosan az újságírók száma a tárgyalt évtizedben csaknem megduplázódott, elérve a 893-at; hasonló trend jelentkezett Erdélyben is. A legtöbb szerkesztő és újságíró 1900-ban Aradon volt, utána Temesvár, Nagyvárad és Kolozsvár következett. A többi helység ettől jóval elmaradt.²⁴ Egyes nagyobb központokban több kitűnő újságíró is tevékenykedett, ezek nevének és tevékenységének ismertetése, mint ahogy számos egyéb téma részletesebb kifejtése is, azonban meghaladja jelen tanulmány terjedelmi kereteit.

A szerkesztőségek élete mozgalmas és általában zajos volt, és az újságírók egy része már éjjel is dolgozott. Kisebb helységekből az újságírás nem volt önálló egzisztencia, csak másodlagos tevékenység. A jobb lapoknál azonban már akadt néhány igazi profi, aki felismerte az emberekben s az eseményekben az érdekesebbet. A vidéki újságíró kezdő fizetése 1900 körül nagyjából 60–80 korona volt. Ezért elvégezte a napi riportot, elment a városházára, megyeházára, politikai gyűlésekre, megbeszélésekre, előadásokra, bírósági tárgyalásokra, bálókra, mulatságokra, ahova kellett, mindenüvé. A segédszerkesztő fizetése 100–300 korona között alakult. Nem keresett sokkal többet a szerkesztő sem, kivéve, ha egyben kiadó is volt.²⁵

1890-ben az erdélyi politikai napilapok ára helyben évente 10–12 forint volt, vidéken pedig 12–14 forint, kivéve a valamivel drágább kolozsváriakat, amelyek ára 14–16 forint között alakult. A hetilapok a megjelenés számától függően 410 forintba kerültek. A szaklapok ára 3–6 forint között, a nem politikai lapoké 2–6, míg a folyóiratoké 1–6 forint között mozgott. 1900-ban nem volt jelentős áremelkedés, a politikai napilapok évi 24–28 koronába kerültek, postán pedig 28 koronába. Kivétel a kolozsvári *Ellenzék*, amely 32 koronába került, illetve a marosvásárhelyi *Székelly Ellenzék*, amelynek ára mindössze 12 koronára rúgott. A politikai hetilapok ára igen változatos volt, általában 6 és 20 korona között alakult, a szaklapok 2–12, a nem politikai lapok 4–12, míg a folyóiratok 2–6 korona között mozogtak.²⁶

Az erdélyi lapok nagy része a városi iparos és kereskedőrétegnél mélyebbre nem igen eresztett gyökeret. A nagyobb városokban megjelenő lapok komoly, egyenletes közművelődési haladást szorgalmaztak. Itt kialakult egy többé-kevésbé állandó olvasóközönség, amelynek az igényei magasabbak voltak az átlagnál. Bár az erdélyi sajtót egészében nem kimondottan jellemzi, de az olvasótábor növelése

²⁴ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, Hatodik rész, Végeredmények összefoglalása*, Bp., Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1920, 211.

²⁵ Vö. FLEISZ 2005, i. m. 22; SÍPOS Balázs, *Az újságíró-társadalom 1890 és 1945 között = Zsombékok, Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig, Társadalomtörténeti tanulmányok*, szerk. Kövér György, Bp., Századvég, 2006, 361–372.

²⁶ Vö. FLEISZ 2005, i. m. 22–23.

érdekében itt is kezdett megjelenni a szenzáció. A korabeli hírlapírás egyre inkább az érdekesre fektette a hangsúlyt, és kezdett lemondani a komolyságról.

A sajtóval kapcsolatos adatok és információk leggyengébb láncszemei a példányszámokra vonatkozóak. A lapok nem szívesen közölték előfizetőik számát és hogy összesen hány példányban jelentek meg. Emiatt erről keveset tudunk, inkább csak a papírfogyasztás alapján. A városokban kiadott hetilapok példányszáma általában száztól legfeljebb ötszázig terjedhetett. A nagyobb városok napilapjai esetében már az 1890-es években ezer körüli példányszámokkal van dolgunk, amely lassú és nem egyenletes növekedést mutat a következő évtizedben.

Az 1890-es években a jelentősebb újságok mind gyakrabban kezdtek vállalkozási formában működni, így a tulajdonosi kör és az anyagi bázist biztosító réteg is változott.

Regionális területi megoszlás, állóképesség

A területi megoszlást elemezve kiderül, hogy egyre több kisvárosban, sőt alkalmanként községben is indult lap, így a 19. század utolsó évtizedében már viszonylag fejlett sajtóhálózattal van dolgunk. A négy nagyváros: Kolozsvár, Nagyvárad, Arad és Temesvár minden szempontból kimagaslik. 1890-ben ezekben együttesen 37 időszaki sajtótermék jelent meg (48,0%), majd 1895-ben 43 (48,3%), végül 1900-ban már 60 (47%), ami tehát végig az összes időszaki kiadvány közel felét jelentette. Közülük a legkisebb lakossággal rendelkező Kolozsvár végig kiemelkedik, és Budapest után az ország második legjelentősebb sajtócentruma. 1895-ben 23 sajtótermékével jóval megelőzte a többi vidéki várost: abban az évben például Debrecen és Győr 12, Pozsony 9, Szabadka és Szombathely 8, Szeged pedig 7 időszaki sajtóterméket mutatott fel. Ez annak ellenére is igaz, hogy a vizsgált évtizedet véve alapul Kolozsvár tulajdonképpen stagnált, míg Temesvár megháromszorozta, Arad és Nagyvárad pedig megkétszerezte az addigi értékeit. 1890-ben e városok teljesítményéhez még egyedül közelítő Szatmárnémeti megrekedt és visszaesett a közepes sajtóközpontok közé, míg Marosvásárhely az évszázad utolsó éveiben mutatott dinamikus fejlődésével 1900-ra feljött az ötödik helyre. Szatmárnémetit még Máramarosziget is megközelítette, amely 5 lapjával előrelépett a közepes központok közé. A többi város kisebb mennyiségi súllyal bírt, így a később nagyvárossá növvő Brassó és Nagybánya is. Ugyanakkor a területi lefedettség sokat javult, mind több kisebb településen vált elérhetővé valamilyen sajtókiadvány.²⁷

A lapok állóképességét a megjelenés hossza alapján történő felosztás mutatja meg. Az erdélyi magyar sajtó egyik sajátosságát jelentette a viszonylag gyengébb állóképesség mellett az is, hogy egyes lapok jelentősebb megjelenési időtartamot mondhattak maguknak. 1890-ig egyetlen 1848 előtt keletkezett lap maradt fenn, a *Debrecen-Nagyvárad* *Értesítő*, amely már a 48. évfolyamig jutott. A hetenként megjelenő hirdetési és vegyes tartalmú lap szerkesztősége ugyan Debrecenben

²⁷ Ld. az 1. számú táblázatot.

volt, de mivel Nagyváradról is közölt híreket és ott is széles körben terjesztették, így jogosan sorolhatjuk a vizsgált térséghez. Az 1867 előtt létrejött sajtókiadványok száma csekély, mindössze 4, ezek között egyetlen napilap volt, az aradi *Alföld*, amely a 30. évfolyamában járt és ezzel a legrégebbinek számított. Az egyéb lap-típusoknál mindössze a kolozsvári *Erdélyi Gazda* (27. évfolyam), a máramaros-szigeti *Máramaros* (26. évfolyam), illetve a kolozsvári unitárius folyóirat, a *Keresztény Magvető* (25. évfolyam) maradt meg 1867 előtről. Ebből is látható: a lapok nagy része új keletű; ugyanakkor a gyakori megszűnés, újraindulás és át-számozás miatt nem teljesen hiteles a kép. A szóródás elég jelentős, de az egész 1890–1900 közötti évtizedben így is folyamatosan megjelent 7 jelentős politikai napilap: az *Arad és Vidéke*, az *Aradi Közlöny*, a *Nagyvárad*, a *Nagyváradai Napló*, a *Szabadság*, a *Délmagyarországi Közlöny* és az *Ellenzék*.

1900-ig már egyetlen 1867 előtt keletkezett politikai napilap sem maradt fenn; a legmaradandóbb a 31. évfolyamában járó *Nagyvárad* volt, amelyet ebben a kategóriában a kolozsvári *Magyar Polgár* követett, de az is csak a 23. évfolyamig jutott. Az összes többi laptípusnál továbbra is az immár az egész vidéki magyarországi sajtó keretében a legrégebbi, a magát társadalmi, közgazdasági hetilapnak nevező *Debrecen-Nagyvárad* *Értesítő* volt a legidőtállóbb, amely addigra már az 58. évfolyamában járt.²⁸ Az *Erdélyi Gazda*, a *Máramaros* és a *Keresztény Magvető* szintén működött még ekkor. A harmincadik évfolyam felett egyetlen lap tartott, a szatmárnémeti *Szamos*, amely a 32. évfolyamában járt. A többi időszaki sajtótermék mind a 19. század utóbbi három évtizedének volt a szülőtte. Ez jelentős lemorzsolódás és állománycserélődés következménye, de így is változatos a kép.

*

A 19. század utolsó évtizedében az időszaki sajtó jelentősége mérhetetlenül megnövekedett, jellemző tulajdonságai, az időszakosság, nyilvánosság és az aktualitás már kiépültek. Ha az alapokat vesszük szemügyre, akkor megállapíthatjuk, hogy a szélesebb értelemben vett Erdélyben a 19. század végére megjelent egy mind mennyiségileg, mind pedig minőségileg számottevő időszaki sajtó, amely átfogta a térség legfontosabb településeit. Ez a viszonylag jól fejlett sajtóhálózat az általános polgári fejlődésnek, az írni-olvasni tudás emelkedésének, valamint az egyéb kedvező körülményeknek volt köszönhető. Végig az egyetemes magyar élethez és sajtóhoz igazodott, megtartva helyi jellegzetességeit.

A tárgyalt időszakra jellemző volt a gyorsuló ritmusú – esetenként ugrásszerű – felfelé ívelő fejlődési görbe, a fokozódó decentralizáció, a differenciálódás, illetve a változatosság. Jellemző módon a térségben nem alakult ki igazi regionális sajtócentrum, de Kolozsvár közelített ehhez. A mennyiségi adatok szerint 1900-ban a főbb sajtóközpontok sorrendje Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Temesvár volt,

²⁸ 1902 augusztusáig jelent meg, és a 60. évfolyamában szűnt meg. Mögötte 1900-ban a második legrégebbi vidéki lap a *Szegedi Híradó* volt, amely 42. évfolyamát taposta.

minőségi szempontból azonban Arad, Nagyvárad, Kolozsvár, Temesvár a rangsor. A legjobb erdélyi lapok megközelítették a fővárosi színvonalat és figyelemre méltó szakmai-szellemi teljesítményt mutattak fel. Nagyon eltérő igényű olvasóközönséghez kellett szóljanak, és jellemző volt a felaprózottság, a sajátos jelleg. Ha nem is mindig a fejlődés, de a változás feltétlen állandó kísérője volt a sajtó működésének. A tágabb Erdélyben ez az időszak jelentős mennyiségi és minőségi növekedési szakaszt jelentett, ezért az 1890–1900 közötti periódus a modern erdélyi sajtó kiépülésének a kora. Ekkor alapozódott meg az a fejlődés, amely által az írott sajtó a 20. század elején eléri a csúcsteljesítményt.

Az erdélyi, partiumi és bánági magyar időszaki sajtó e jelentős időszakáról szóló tanulmányommal további kutatásokra buzdítok, hiszen ennek a sajtónak nagy volt a küldetése, aminek lényegében becsülettel megfelelt.

1. táblázat. *Az erdélyi, partiumi és bánági magyar sajtótermékek száma a fontosabb helységek szerint 1890 és 1900 között²⁹*

HELYSÉG	1890	%	1895	%	1900	%
ÖSSZES LAP	77	100	89	100	129	100
KOLOZSVÁR	21	28,6	23	25,8	22	17,1
NAGYVÁRAD	7	7,7	7	7,9	13	10,0
SZATMÁRNÉMETI	6	7,7	5	5,6	6	4,6
ARAD	5	6,5	5	5,6	13	10,0
TEMESVÁR	4	5,2	8	8,7	12	9,3
MÁRAMAROSSZIGET	3	3,9	3	3,4	5	3,9
DÉVA	3	3,9	3	3,4	2	1,6
DÉS	2	2,6	3	3,4	3	2,3
MAROSVÁSÁRHELY	2	2,6	2	2,2	8	6,3
LUGOS	2	2,6	2	2,2	3	2,3
GYULAFEHÉRVÁR	2	2,6	2	2,2	2	1,6
NAGYKÁROLY	2	2,6	2	2,2	2	1,6
SEPSISZENTGYÖRGY	2	2,6	2	2,2	1	0,1
CSÍKSZEREDA	2	2,6	1	1,1	3	2,3
KÉZDIVÁSÁRHELY	1	1,3	2	2,2	2	1,6
TORDA	1	1,3	1	1,1	3	2,3
NAGYENYED	1	1,3	1	1,1	2	1,6
ZILAH	1	1,3	1	1,1	2	1,6
BRASSÓ	1	1,3	1	1,1	1	0,1
NAGYBÁNYA	1	1,3	1	1,1	1	0,1
SZÉKELYUDVARHELY	0	0	1	1,1	2	1,6
SEGESVÁR	0	0	0	0	2	1,6
ÖSSZES HELYSÉG	28		32		41	

²⁹ SZINNYEI 1890, i. m.; Uő, 1895, i. m.; Uő, 1901, i. m.

Fleisz, János

The situation of the Hungarian press in Transylvania, Partium and Banat in the last decade of the 19th century (1890–1900)

My study examines the press in the last decade of the 19th century, which was formed in the entire territory of Transylvania in a broader sense, i.e. in historical Transylvania, Partium and Banat, and which was constantly changing. The aim of the study is to highlight the quantitative weight of the region's written press, to reveal its most important characteristics, and to outline its role and significance in contemporary society. After a brief description of the antecedents and stages of development, I will discuss the general situation of the Hungarian press in Transylvania at the time, outlining its weight in the context of the all-Hungarian and provincial press, illustrating its quantitative growth, qualitative progress, and its division by type and nature. The analysis of the territorial and regional distribution of the written press of the time, the introduction and evaluation of the performance of the major press centres, and the analysis of the endurance of the newspapers provide important data. During my research, I concluded that in the last decade of the 19th century, in the examined area, the prevalence and importance of the press increased continuously.

Keywords: 19th century, Transylvania, Partium, Banat, press, press centre, journal, growth.